

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)“17”

Іваненко А. О.

кандидат історичних наук, доцент, науковий співробітник,
Український інститут національної пам'яті
(Україна, Київ), Ivanenko@memory.gov.ua

**До питання чисельності особового складу
царських гарнізонів Лівобережної України після
укладення “Московських статей” 1665 року**

На основі архівних та опублікованих матеріалів проводиться аналіз чисельності військових контингентів царських залог, розміщених в українських містах Лівобережжя, у період від ухвалення “Московських статей” до початку антимосковського повстання 1668 р. Всебічне та глибоке дослідження проблеми чисельності особового складу царських гарнізонів є надзвичайно важливим для визначення їх військового потенціалу, без чого, у свою чергу, неможливе об'єктивне висвітлення цієї експансіоністської політики московського уряду, яку він проводив стосовно козацько-гетьманської держави у другій половині 60-х років XVII століття.

Ключові слова: царський уряд, московські воєводи, військові гарнізони, комплектування, дезертирство.

Своєрідним рубежем у процесі нарощення московської військової присутності на теренах Лівобережного Гетьманату стало підписання гетьманом Іваном Брюховецьким у жовтні 1665 р. нового українсько-московського договору, відповідно до якого значно збільшувалася чисельність царських гарнізонних команд, розташованих в українських містах. У свою чергу, посилення наступу царизму на автономні права козацької держави, зокрема насадження військових гарнізонів та намагання запровадити воєводсько-приказну систему управління, привело до вибуху антимосковського повстання на початку 1668 р.

Якщо питання, пов'язані з укладенням “Московських статей” 1665 р. та його політичними наслідками на сьогоднішній день перебувають у полі зору багатьох українських [3; 13; 16] та деяких зарубіжних істориків [18], то у дослідженні проблем військового потенціалу царських гарнізонів, дислокованих на теренах козацької держави, у вітчизняній історіографії робляться лише перші кроки [7]. У даній статті автор робить спробу визначити реальну чисельність особового складу царських залог в означений період та з'ясувати настільки вона відповідає положенням договору 1665 р. Представлена розвідка, ні в якому разі, не претендує на завершеність у плані вирішення піднятих у ній питань, позаяк процес залучення до наукового обігу нових документальних матеріалів, у першу чергу, із фондосховищ архівних установ Російської Федерації, могло б внести суттєві корективи у дослідження цієї проблеми.

Ухвалення Московського договору 1665 р. дозволило царському уряду, насамперед, значно збільшити чисельність військовиків у гарнізонах, які вже перебували у “знатних городех” України. Так, відповідно до

статті 5 Московського договору у Києві мало знаходитися 4000 кінних і 1000 піших ратників, у Переяславі – 1700 піших та 300 кінних вояків, а гарнізони Ніжина та Чернігова мали нараховувати по 1000 піших та по 200 кінних ратників. У свою чергу, київський воєвода зобов'язувався направляти частину своїх підлеглих, самостійно визначаючи їх чисельність, в якості залоги до Остра та правобережної Мотовилівки, яка на той час перебувала під регіментом лівобережного гетьмана, а переяславський воєвода повинен був надсилати 500 ратників поперемінно до правобережного Канева [1, т. VI, № 1, с. 18].

Окрім того, військові залоги чисельністю в 300 ратників мали з'явитися у Новгород-Сіверському, Кременчуку та Кодаку. Гарнізон Полтави повинні були скласти 1000 піших і 500 кінних вояків, з них же мала формуватися залога Запорізької Січі [1, т. VI, № 1, с. 18]. Отож, відповідно до згаданої статті договору загальна чисельність “ратных людей” в українських містах мала становити 11800 осіб. 20 вересня 1665 р. (тут і надалі дати подаються за старим стилем – авт.) гетьман І. Брюховецький погодився, що такій кількості московських вояків “...быть въ Малоросійских городех добро, и неприятелю страшно и оборонно” [1, т. VI, № 1, с. 18]. Зважаючи на те, що у проекті, поданому до Малоросійського приказу українською стороною, мова йшла лише про 8500 московських військовиків (без врахування 100 осіб особистої охорони), цілком очевидно, що остаточна редакція статті була результатом тиску московських бояр на І. Брюховецького. Гетьман намагався протестувати лише проти наміру царського уряду замість 100 ратників, яких він просив для своєї охорони, надіслати їх у кількості 300.

Показово, що тим же 20 вереснем датований царський указ тодішньому керівнику Малоросійського приказу боярину П. Салтикову, який містив розпис військових підрозділів, що мали посилити гарнізони Києва, Переяслава, Ніжина та Чернігова. Згідно указу до Києва з Москви мали виступити два стрілецьких прикази чисельністю по 500 осіб, а також московський приказ, очолюваний стрілецьким головою М. Кабановим чисельністю 600 стрільців. Туди ж направлялися три прикази городових стрільців по 500 осіб кожний. Окрім того, до Києва мав вирушити солдатський приказ на чолі з полковником А. Гамонтом чисельністю 700 чол., сформований у порубіжному московському місті Севську із збіглих солдат [1, т. VI, № 3, с. 42].

За цим же розписом у Переяславі та Ніжині “по прежнему” (виділено мною – авт.) мало перебувати відповідно п'ять і три стрілецьких прикази. В обох випадках загальна чисельність стрільців мала складати 2000 осіб. У Чернігові повинні були знаходитись два прикази по 400 стрільців кожний. Нестачу особового складу у приказах планувалося поповнити за рахунок збіглих севських солдат [1, т. VI, № 3, с. 42]. Завчасна

підготовка указу засвідчувала цілковиту впевненість царських чиновників у зговірливості гетьмана в даному питанні.

Окрім 5 статті договору існували ще й інші (вочевидь, приховані – авт.) домовленості московського уряду з гетьманом відносно перебування царських гарнізонів на теренах Лівобережного Гетьманату. Підтвердженням цьому є царський указ від 28 січня 1666 р., за яким були призначені городові воеводи до українських міст Лівобережжя – Батурина, Глухова, Лубнів, Миргорода, Остра, Полтави, Прилук, Сосниці та Стародуба. Цей же указ визначав військові контингенти, з яких мали бути сформовані гарнізони більшості названих міст. Так, гарнізон Глухова повинні були скласти 30 ратників, надісланих із Севська; Батурина – 30 вояків із Путивля; Миргорода – 50 ратників із Білгорода; Сосниці – 30 ніжинських стрільців; по 50 ратників із Білгорода надсилалися до Лубнів та Прилук; гарнізон Стародуба мали скласти 150 вояків із Брянська та 100 – із Новгород–Сіверського [10, арк. 63–64].

Зазначимо, що у тогочасній гетьманській столиці Гадячі, а також у Полтаві та Новгород–Сіверському московські гарнізони “де-факто” були розташовані ще задовго до укладення “Московських статей” [8; 1, т. V, № 112, с. 251; 11, арк. 66], хоч їх перебування там не було передбачено жодним юридичним документом.

Тепер подивимось, яка ж реальна чисельність “ратныхъ людей” перебувала у царських гарнізонах Лівобережної України у період після підписання Московського договору. Як уже зазначалося, царський уряд, в першу чергу, посилив залоги чотирьох “знатныхъ” українських міст. Якщо на початку 1665 р. під орудою київського воеводи М. Львова перебувало лише близько 2 тисяч осіб [1, т. V, № 106, с. 234–235], то після прибуття до Києва новопризначеного воеводи боярина і смоленського намісника П. Шереметьєва взимку 1666 р. гарнізонна команда складалася вже із 4519 солдат і стрільців [1, т. VI, № 35, с. 88]. Станом на 31 березня 1666 р. солдат, стрільців і пушкарів у Києві нараховувалося 4372 чол. [1, т. VI, № 35, с. 89]. На середину вересня 1666 р. під орудою Шереметьєва перебувало лише 3023 кінних і піших вояки, оскільки 2000-й загін київських ратників на чолі зі стольником і воеводою К. Щербатовим після безпосередньої участі у придушенні повстання Переяславського козацького полку, ще перебував у Переяславі. Царський посланець І. Леонтєв, котрий був відправлений до України у зв'язку із виступом переяславського козацтва, передав головному воеводі царський наказ терміново надіслати до Переяслава 700 кінних і піших ратників для посилення поріділого тамтешнього гарнізону. Втім, Шереметьєв, посилаючись на недостатню чисельність свого гарнізону, погоджувався це зробити тільки при умові повернення до Києва відправлених раніше вояків К. Щербатова [1, т. VI, № 50, с. 147–148].

На початку березня 1667 р. очільник київського гарнізону повідомляв московського посланця І. Телепнева, що у його розпорядженні всього 3137 піших і кінних ратників, та й ті “все скудны” [1, т. VI, № 60, с. 175].

Царський гарнізон Переяслава у ході військових дій проти повсталіх козаків Переяславського полку зазнав значних втрат особового складу. За офіційними даними

із наявних на той час 500 осіб гарнізону загинуло 200 [15, с. 92]. Разом з тим, П. Шереметьєв у розмові із царським уповноваженим І. Леонтєвим у вересні 1666 р. заявляв, що у підпорядкуванні переяславського воеводи Вердеревського залишалось близько 400 кінних і піших ратників [1, т. VI, № 50, с. 147]. Цілком можливо, що київський воевода свідомо перебільшував чисельність переяславського гарнізону, не бажаючи направляти туди своїх підопічних. За свідченням того ж Шереметьєва з Переяслава до правобережного Канева було надіслано 100 ратників, а потім ще 200 севських драгун із загону К. Щербатого, але ті драгуни з Канева розбіглися [1, т. VI, № 50, с. 148].

Призначений царським указом від 28.06.1665 р. ніжинським воеводою І. Ржевський доповідав, що у місті за штатним розписом мало нараховуватись три стрілецькі прикази загальною чисельністю 2028 осіб, однак воевода прийняв під своє командування по одних даних 459, а по інших – 495 вояків [8, с. 14, 26].

Неповністю був укомплектований і Чернігівський гарнізон. За даними одного з найперших істориків Чернігівщини О. Ф. Шафонського у 1666 р. у місті під орудою воеводи А. Толстого перебувало 380 солдат та 350 стрільців, а вже наступного року (О. Шафонський помилково відносить цей період до воеводства І. Загрязького – авт.) чернігівський гарнізон налічував всього лише 428 осіб [17, с. 254].

За даними московських приказів станом на 26.11.1667 р. у Києві нараховувалося 3712 вояків (182 київські ратники перебували в Острі), Переяславі – 917, Ніжині – 598, Чернігові – 504 [10, арк. 88–97].

Що стосується особового складу гарнізонів, які постали в інших українських містах, то царський уряд мав значні труднощі з їх комплектацією вже на початковому етапі їх формування. І це, незважаючи на те, що деякі з них були зовсім мізерними за своєю чисельністю. Так, у розпорядження миргородського і прилуцького воевод замість 50 ратників прибуло відповідно лише 35 і 44 [11, арк. 774, 766–767], у Сосницю надіслали не 30 стрільців, а лише 15 [9, с. 26], до Стародуба вмісто 150 ратників спочатку прибуло лише 50 [11, арк. 66]. З проханям виправити таке становище до уряду Олексія Михайловича зверталися не тільки самі воеводи, а й гетьман Брюховецький [1, т. VI, № 42, с. 106]. На кінець листопада 1667 р. картина укомплектування гарнізонів українських міст, що не належали до розряду “знатныхъ”, мала такий вигляд: у Батурині нараховувалося 62 ратники, Глухові – 386, Полтаві – 627, Миргороді – 48, Новгород–Сіверському – 101, Сосниці – 60, Прилуках – 51, Лубнах – 80, Стародубі – 145 [10, арк. 88–97].

Невідповідність реальної чисельності особового складу гарнізонів їх штатним розписам зумовлювалось, насамперед, поширеним явищем ухилення від служби, яке було притаманне системі комплектування військ Московського царства. Наприклад, 4 червня 1665 р. київський воевода М. Львов надіслав до Москви іменний розпис севських драгун, котрі так і не прибули на місце служби [5, с. 255]. За даними воеводи замість 700 драгунів до Києва прибуло лише 624, причому деякі з них були пішими. Окрім того, у двох стрілецьких московських приказах не вистачало більше сотні стрільців. На початку січня 1668 р. воевода Євсей Огарьов доповідав, що на службу до Гадяча зовсім не з'явилися

715 чол. (33 дворян і козаків, 535 рейтар та 147 солдат) [1, т. VII, № 9, с. 28–29].

Ухилялися від служби не тільки рядові військовослужбовці, а й командний склад московського війська. Отримавши у липні 1665 р. призначення бути “товарищем” київського воєводи, стольник О. Чіріков, проігнорувавши царський указ, “...на государеву службу вь Киевъ многое время не поехалъ...” [4, стб. 602].

Обов’язки забезпечення гарнізонів українських міст особовим складом покладалися на прикордонних воєвод Білгорода, Брянська, Путивля та Севська, однак, в силу недосконалості царської системи комплектації, вони, як правило, виконувалися із значним запізненням і не в повному обсязі. Для прикладу, у червні 1667 р. полтавський воєвода М. Волконський жалівся на нехватку ратників, оскільки з Білгорода їх надіслали “не сполна” [1, т. VI, № 62, с. 199]. На початку 1668 р. воєвода М. Кологривов жалівся у Москву, що “сыщикъ” С. Бутіков “...противъ ... великого государя указу” не надіслав із Севського повіту для проходження служби у Глухові 500 драгун [1, т. VII, № 8, с. 25, 27].

Не з кращим успіхом проходила комплектація гарнізонів за рахунок передислокації невеликих підрозділів (як правило, збірних – авт.) з одного українського міста до іншого. У цьому випадку очільники гарнізонів не поспішали виконувати монарші укази, оскільки ослаблення потенціалу ввіреної їм залози загрожувало безпеці самих воєвод. Так, 4 квітня 1666 р. ніжинський воєвода І. Ржевський отримав розпорядження з Москви, яке зобов’язувало його терміново виділити зі свого гарнізону 30 піших ратників, та, забезпечивши їх зброєю і боєприпасами, відправити для проходження служби до Сосниці. Однак, воєвода, не бажаючи розпорозувати і так небагачисельну ніжинську залозу, відправив туди лише 15 вояків. У відписці царю він посилався на “малолюдство” у своєму гарнізоні і пов’язані з цим проблеми в охороні міста [9, с. 26]. Після скарги сосницького воєводи В. Лихачьова на такі дії свого колеги, із Малоросійського приказу І. Ржевському надійшла повторна царська грамота, датована 14 серпня. Врешті ніжинський воєвода змушений був надіслати до Сосниці стрільців, яких бракувало, а у своїй відписці до Приказу намагався переконати, що відправив їх 29 червня, тобто ще до отримання урядового нагадування [9, с. 38–39].

Новгород–сіверський воєвода І. Квашнін, отримавши у червні 1666 р. царську грамоту, що зобов’язувала його направити 100 ратників до Стародуба, надіслав туди лише 52–х, посилаючись на те, що у його розпорядженні залишилось всього 98 осіб, що, фактично, унеможливило ефективний захист міста [12, арк. 32–33]. Наведені приклади вказують на низьку дисципліну виконання наказів із центру у середовищі городових воєвод, як прикордонних міст так і тих, що перебували в Україні.

Справжньою бідою для московського уряду та воєвод оберталася явище дезертирства, надзвичайно поширене у царських гарнізонах. Зумовлене, передовсім, неналежним грошово–матеріальним забезпеченням ратників, у гарнізонах, дислокованих в українських містах, воно набирало доволі значних масштабів. У жовтні 1665 р. воєвода М. Львов

доповідав царю, що севські драгуни, які проходили службу в Києві, “забывъ страхъ Божій и ... государево крестное целованіе” майже всі втекли, зокрема із 627 драгун, котрі перебували під началом полковника І. Юнкмана, у місті залишилося лише 14 осіб. Воєвода наголошував на тому, що часто ратники втікали вночі прямо з караулів, залишаючи, таким чином, міську стіну без варти [1, т. VI, № 7, с. 45–46]. Наріканнями на масові втечі ратників рясніли і донесення наступного київського воєводи П. Шереметьєва.

Аналогічним становище було у гарнізонах інших українських міст. У липні 1666 р. І. Брюховецький інформував царя, що ратники з числа тих 200, котрі були направлені у Кременчук із Полтави, “...безперестанно изъ Кременчука уходятъ, не хотя тамъ жити” [1, т. VI, № 48, с. 135]. У червні 1667 р. воєвода М. Волконський скаржився, що у зв’язку із недоукомплектуванням, а також втечами ратників полтавського гарнізону він не має змоги організувати повноцінну караульну службу в місті. Труднощі виникли також із необхідністю проводити помісячну зміну залози у Кременчуку, внаслідок чого надіслані туди відділи понад два місяці служили без заміни [1, т. VI, № 62, с. 199]. Із надісланих до Остра 266 київських ратників [1, т. VI, № 37, с. 94–95] на кінець листопада 1667 р. нараховувалось лише 182 [10, арк. 88–97]. І. Ржевський свідчив, що у ніжинському гарнізоні за його попередників С. Шаховського та М. Дмитрієва померло та втекло 1538 вояків [9, с. 14, 26].

На початок 1668 р., в умовах наростання загрози вибуху невдоволення українського населення, явище дезертирства серед вояків царських гарнізонів набрало ще більш загрозливих масштабів. У січні 1668 р. П. Шереметьєв інформував царя, що із надісланого з Білгорода до Києва полку П. Скаржинського, який нараховував 700 рейтар, вже через півтора місяця на службі залишилося лише сімдесят чоловік [6, арк. 76–76зв]. Розпис, доставлений у царську столицю головою московських стрільців А. Левшіним, засвідчив, що напередодні вибуху повстання 1668 р. київський гарнізон разом із залогою Остра нараховував лише 3750 ратників [6, арк. 4].

На початку 1668 р. Шереметьєв повідомляв також, що переяславські ратники “...бредуть врознь” по причині страшених злиднів [1, т. VII, № 5, с. 9]. Одночасно царський резидент В. Тяпкін у донесенні від 5.01.1668 р. сповіщав, що у Переяславі ратників нараховувалося “...всехъ человекъ съ триста или немного более, и те ... нагіе, босые, безъ пищи; многие умирають отъ голода и стужи; иные отъ смерти спасаются бегствомъ” [1, с. 541]. Щоправда, із донесень переяславського воєводи, які він надіслав у розгар повстання 1668 р., відомо, що на той час під його орудою перебував також загін донських козаків на чолі з отаманом Ф. Рубльовим. Воєвода активно використовував донців для придушення повстання [6, арк. 24зв–25], однак ніяких даних про їх чисельний склад ми не маємо.

Прилуцький воєвода К. Загрязький, усвідомлюючи хистке становище небагачисельного гарнізону в умовах загрози повстання, намагався затримати у місті ратників, яким вже надійшла зміна з Білгорода. У відповідь, так і не дочекавшись офіційного дозволу повертатись додому, протягом місяця із гарнізону втекло

46 вояків. З попередньої зміни воєводі вдалося затримати лише одного порутчика та двох солдат. Станом на 23.01.1668 р. гарнізон нараховував 2 порутчиків, 38 чи 40 солдат та 23 драгунів [1, т. VII, № 8, с. 17, 21]. У той же час гадацький воєвода Є. Огарьов доповідав, що за 1667 р. – початок 1668 р. він не дорахувався 1008 збіглих вояків, а саме 233 дворян і козаків, 308 рейтар та 467 солдат [1, т. VII, № 9, с. 28].

Таким чином, вищезазначені факти неспростовно доводять, що у другій половині 60-х рр. XVII ст. московський уряд, проводячи ціленаправлену політику встановлення повного військово-політичного контролю над Лівобережною Україною, всіяко намагався посилити тут свою військову присутність. Разом з тим, реальна чисельність особового складу царських гарнізонів практично не відповідала цифрам, закладеним у “Московські статті” 1665 р. Причини такого становища крилися в архаїчності організації військової справи Московського царства, зокрема у недоліках системи комплектації гарнізонів, а також у надзвичайно поширеному явищі дезертирства, зумовленому, насамперед, неналежним матеріальним забезпеченням вояків.

Список використаних джерел

- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – СПб., 1869. – Т. VI. – 279 с.; 1872. – Т. VII. – 398 с.
- Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К.: Час, 1993. – 656 с.: ил.
- Горобець В. М. Московський договір гетьмана І. Брюховецького 1665 р. / Віктор Горобець // Український історичний журнал. – 12/2003. – № 6. – С. 39–52.
- Дворцовые Разряды, издававшиеся по высочайшему повелению II-м отделением собственной его императорского величества канцелярии. – Т. 3 (с 1645 по 1676 г.). – СПб., 1852. – 1656 стлб.
- Записная книга Московского стола 7173 года (1664, сентябрь – 1665, август) // Русская историческая библиотека, издаваемая Археологическою комиссиею. – С.–Петербург, 1889. – Т. XI. – С. 1–328.
- Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 301. – Спр. 429/690. – 164 арк.
- Назаренко В. М. Артилерійські формування Київського гарнізону (друга половина XVII–XVIII ст.): управління, організація, особовий склад / Вадим Назаренко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К., 2014. – Вип. 82 (№ 3). – С. 9–13.
- Оглоблин Н. Н. Розыск 1666 г. о злоупотреблениях московских ратных людей в Малороссии. – Киевская Старина, 1895. – № 12. – С. 271–306.
- Переписка Нежинского воеводы Ивана Ивановича Ржевского с Московским Правительством 1665–1667 г. – Чернигов, 1901. – 62 с.
- Російський державний архів давніх актів. – Ф. 210. – Оп. 11. – Спр. 153. – 535 арк.
- Там само. – Ф. 210. – Оп. 11. – Спр. 588. – 790 арк.
- Там само. – Ф. 229. – Оп. 5. – Спр. 15. – 115 арк.
- Смолий В. А., Степанков В. С. Українська Національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолий, В. С. Степанков. – К.: “Альтернативи”, 1999. – 351 с.
- Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. – М.: Тип. Селивановского, 1826. – Ч. IV. – 678 с.
- Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50–70-х рр. XVII ст. / Катерина Стецюк. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. – 364 с.
- Чухліб Тарас. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. – 3-тє вид., випр. і доповн. / Тарас Чухліб. – К.: В-во імені Олени Теліги, 2009. – 616 с.
- Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено. – К.: Университетская типография, 1851. – 697 с.
- Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради–2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.) / Тетяна Яковлева. – К.: Основи, 2003. – 644 с.

References

- Akty, odnosyashiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoyu komissieyu. – Spb., 1869. – T. VI. – 279 s.; 1872. – T. VII. – 398 s.
- Bantysh-Kamenskij D. N. Istorija Maloj Rossii ot vodvoreniya slavyan v sej strane do unichtozheniya getmanstva. – K.: Chas, 1993. – 656 s.: il.
- Gorobecz' V. M. Moskovs'ky'j dogovir get'mana I. Bryuxovecz'kogo 1665 r. / Viktor Gorobecz' // Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal. – 12/2003. – № 6. – S. 39–52.
- Dvortsovye Razrvady, izdavavshiesya po vysochajshemu poveleleniyu II-m otdeleniem sobstvennoj ego imperatorskago velichestva kantselyarii. – T. 3 (s 1645 po 1676 g.). – SPb., 1852. – 1656 stlb.
- Zapishnaya kniga Moskovskogo stola 7173 goda (1664, sentyabr' – 1665, avgust) // Russkaya istoricheskaya biblioteka, izdavayemaya Arkheograficheskoyu komissieyu. – S.–Peterburg, 1889. – T. XI. – S. 1–328.
- Insty'tut rukopy'su Nacional'noyi biblioteky' Ukrayiny' imeni V. I. Vernads'kogo. – F. 301. – Spr. 429/690. – 164 ark.
- Nazarenko V. M. Arty'lerijs'ki formuvannya Ky'yivs'kogo garnizonu (druga polovy'na XVII–XVIII st.): upravlinnya, organizaciya, osobovy'j sklad / Vady'm Nazarenko // Gileya: naukovy'j visny'k. Zbirny'k naukovy'x pracz'. – K., 2014. – Vy'p. 82 (№ 3). – S. 9–13.
- Ogloblin N. N. Rozysk 1666 g. o zloupotrebleniyakh moskovskikh ratnykh lyudej v Malorossii. – Kievskaya Starina, 1895. – № 12. – S. 271–306.
- Perepiska Nezhinskago vovody Ivana Ivanovicha Rzhhevskago s Moskovskim Pravitel'stvom 1665–1667 g. – Chernigov, 1901. – 62 s.
- Rosijs'ky'j derzhavny'j arxiv davnix aktiv. – F. 210. – Op. 11. – Spr. 153. – 271 ark.
- Tam samo. – F. 210. – Op. 11. – Spr. 588. – 790 ark.
- Tam samo. – F. 229. – Op. 5. – Spr. 15. – 115 ark.
- Smolij V. A., Stepankov V. S. Ukrayins'ka Nacional'na revolyuciya XVII st. (1648–1676 rr.) / V. A. Smolij, V. S. Stepankov. – K.: “Al'ternaty'vy”, 1999. – 351 s.
- Sobranie gosudarstvennykh gramot i dogovorov, khranvashihkhsya v Gosudarstvennoj kollegii inostrannykh del. – M.: Tip. Selivanovskogo, 1826. – Ch. IV. – 678 s.
- Stecvuk K. I. Narodni ruxy' na Livoberezhnij i Slobids'kij Ukrayini v 50–70-x rr. XVII st. – Ky'yiv: Vy'd-vo AN URSR, 1960. – 364 s.
- Chuxlib Taras. Kozaky' i monarxy'. Mizhnarodni vidnosy'ny' rann'omodernovi Ukrayins'kovi derzhavy' 1648–1721 rr. – 3-tye vy'd., vy'pr. i dopovn. / Taras Chuxlib. – K.: V-vo imeni Oleny' Teligy', 2009. – 616 s.
- Shafonskij A. F. Chernigovskago namestnichestva topograficheskoe opisanie s kratkim geograficheskim i istoricheskim opisaniem Maloj Rossii, iz chastej коей оно наместничество составлено. – K.: Universitetskaya tipografiya, 1851. – 697 s.
- Yakovleva T. Ruyina Get'manshhy'ny'. Vid Perevaslavs'kovi rady'–2 do Andrusivs'kovi ugody' (1659–1667 rr.) / Tetyana Yakovleva. – K.: Osnovy', 2003. – 644 s.

Ivanenko A. O., Ph.D. in History, Associate Professor, junior scientist, Ukrainian institute of national memory (Ukraine, Kyiv), Ivanenko@memory.gov.ua

To the question of quantity of personnel of tsar's garrisons of Left-bank Ukraine after the conclusion of the “Moscow articles” of 1665

On the basis of the archived and published materials the analysis of quantity of soldiery contingents of tsar's zalog, placed in the Ukrainian cities Left-bankness is conducted, in a period from acceptance of the “Moscow articles” to beginning of the AntiMoscow revolt in 1668. Comprehensive and deep research of problem of quantity of personnel of tsar's garrisons is extraordinarily important for determination of them military potential, without what, in same queue, objective illumination of that expansionist policy of the Moscow government, which he conducted concerning cossack-hetman the states in the second half of 60th of the XVII century, is impossible.

Keywords: tsar's government, Moscow vovodes, soldiery garrisons, completing, desertion.

Иваненко А. А., кандидат исторических наук, доцент, научный сотрудник, Украинский институт национальной памяти (Украина, Киев), Ivanenko@memory.gov.ua

К вопросу численности личного состава царских гарнизонов Левобережной Украины после заключения “Московских статей” 1665 года

На основе архивных и опубликованных материалов проводится анализ численности военных контингентов царских залог, размещенных в украинских городах Левобережья, в период от принятия “Московских статей” к началу антимосковского восстания в 1668 г. Всестороннее и глубокое исследование проблемы численности личного состава царских гарнизонов является чрезвычайно важным для определения их военного потенциала, без чего, в свою очередь, невозможно объективное освещение той экспансионистской политики московского правительства, которую он проводил относительно казацко-гетманского государства во второй половине 60–х годов XVII ст.

Ключевые слова: царское правительство, московские воеводы, военные гарнизоны, комплектование, дезертирство.

* * *

УДК 94(477)

Мотричук Р. Г.
старший викладач кафедри економічної теорії,
Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі
(Україна, Київ), motrichuk@ukr.net

**НАЦІОНАЛЬНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ
НА ПОЧАТКУ 20–Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

На основі архівних матеріалів, періодичних видань та монографій аналізується становище небільшовицьких національних громадських об'єднань на початку 20–х рр. ХХ століття. Визначається їх структура, основні напрями впливу на національні громади України. Зроблено висновок, що на території Української СРР у 20–ті роки існувало ряд громадських організацій національних меншин. Вони були невід'ємною частиною суспільно-політичного та економічного життя національних меншин. Держава тримала процес розвитку громадської ініціативи різних національних груп у певних рамках і контролювала їх вплив на місцеве населення та місцеві органи влади, що стало причиною появи спеціального виборчого закону та ряду інструкцій щодо обмежень у праві обирати і бути обраним. В другій половині 1920–х років компартійні органи ліквідували шляхом заборон та репресій керівного активу всі національні громадські об'єднання в СРСР.

Ключові слова: громадська організація, національні меншини, компартійний режим, ліквідація.

Здобуття Україною державної незалежності створило умови для кардинальних зрушень у суспільно-політичному житті українського народу, які знайшли своє вираження у процесі побудови громадянського суспільства. Актуальність вивчення громадянського руху в УСРР 1920–30–х років визначається тим, що радянське суспільство, за деклараціями правлячої партії, мало об'єднати в собі всі національні, економічні, культурно-гуманітарні рухи та організації різних соціальних груп та національностей. Однак компартійні органи одразу розпочали активну боротьбу з громадським рухом національних меншин та насаджувати власні компартійні та про радянські псевдо громадські структури. Це призвело до ігнорування владними органами інтересів різних соціальних та національних груп. Тому проблема історії діяльності громадських об'єднань національних меншин в період формування тоталітарного суспільства в СРСР є актуальною у сучасному українському полі етнічному суспільстві і потребує детального компаративного аналізу.

Упродовж десятиліть існування комуністичного тоталітаризму радянська історіографія спотворювала або замовчувала сутність і історичну роль національних громадських об'єднань в житті України. Створювались пропагандистські штампи, якими були наповнені роботи придворних радянських історіографів. Прорив у

дослідженні історії громадського руху національних меншин розпочався після проголошення незалежності України. Заповненню прогалів у вітчизняній історіографії сприяли дослідження М. А. Журби [5], В. В. Ченцова [18], Л. Якубової [19; 20]. Однак у роботах сучасних українських істориків розглядаються окремі аспекти історії національної громадської ініціативи України. Тому метою нашої статті є спроба аналізу становище небільшовицьких національних громадських об'єднань на початку 20–х рр. ХХ століття, визначення їх структури, основних напрямків впливу на національні громади України.

За часів влади царату на території українських губерній існувала ціла низка різних за своїм призначенням громадських організацій національних меншин. Найбільш активними і чисельними серед них були єврейські, польські, німецькі. Із поваленням самодержавства на Україні відбулося значне поживлення суспільно-політичної активності національних меншин. Цей процес залежав від території проживання певного етносу та способу виробництва. Більш активними були жителі губернських і повітових міст. Меншу активність проявляло сільське населення. В силу історичних обставин євреї в основному проживали у містах та містечках Правобережної України і були більш активними у суспільному житті, ніж німці та поляки, які проживали як правило у селах. Сільськогосподарська праця забирала у них багато часу, і тому вони були менш активними порівняно з євреями.

У національних селах Правобережної України та сільськогосподарських колоніях Півдня існували традиційні організації, які мали релігійне забарвлення і функціонували виключно у територіальних межах окремого населеного пункту. Вони створювались за ініціативою місцевої громади та не мали ніякого централізованого управління. Не маючи можливості напряму впливати на них, компартійні органи розглядали їх як антирадянські.

У жовтні 1921 року на міжвідомчій нараді з питань взаємовідносин органів влади та “дрібнобуржуазних організацій нацменшин. Національні утворення греків, євреїв, німців та інших національностей кваліфікувалися як ворожі, клерикально-контрреволюційні куркульські спілки, які навіть не мали права на існування. У грудні 1921 року було накладено заборону на діяльність “Спілки південноросійських елінів і громадян грецької раси Маріупольського повіту”. Спілка, поряд із налагодженням продовольчої взаємодопомоги в умовах голоду, що охопив у цей час південь України, ставила за мету захист грецького населення від реквізицій більшовицької влади, а також організацію емігрантського руху приазовських греків на історичну батьківщину. Зрозуміло, що їх діяльність аж ніяк не вписувалася в систему функціонування радянських громадських об'єднань [5, с. 112].

Часом відродження національної свідомості національних меншин України і оформлення національного руху під гаслом “національної злагоди” стали революційні події 1917 року.

10 липня 1917 року в Таганрозі відбувся Перший Всеросійський з'їзд елінів, в роботі якого взяли участь 40 делегатів із Закавказзя, Маріуполя, Одещини, Києва та Криму. Керівництво з'їзду звернулося до делегатів з